MULTIDISCIPLINARY JOURNAL: FUNDAMENTAL RESEARCH SCIENTIFIC JOURNAL
VOLUME 02. ISSUE 07. JULY 2026.
ResearchBib Impact Faktor: 13.943 ISSN: 3060-513X

Yordamchi so‘z turkumlarining funksional-semantik xususiyatlari

Saydazimova Yulduzxon Bahodir qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi yordamchi so‘z turkumlarining funksional-semantik xususiyatlari atroflicha tahlil etiladi. Yordamchi so‘zlar (ko‘makchilar, bog‘lovchilar, yuklamalar) mustaqil so‘z turkumlaridan farqli o‘laroq, mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lmasdan, gapdagi mustaqil bo‘laklarni bog‘lash, ularga qo‘shimcha grammatik va semantik nuanslar berish, nutqning kommunikativ va uslubiy mazmunini boyitish vazifalarini bajaradi. Maqolada bu so‘zlarning leksik-semantik xususiyatlari, grammatik funksiyalari, sintaktik roli, uslubiy qo‘llanilishi va matndagi pragmatik ahamiyati batafsil yoritiladi. O‘zbek tilshunosligidagi mavjud tadqiqotlar asosida yordamchi so‘zlarning sof, vazifadosh va qo‘shimchasimon turlari, ularning mustaqil so‘zlar bilan o‘zaro ta’siri, tarixiy rivoji va zamonaviy nutqda tutgan o‘rni ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari til o‘qitish metodikasida, uslubshunoslikda va tilshunoslik nazariyasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan xulosalar va takliflarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: yordamchi so‘z turkumlari, ko‘makchilar, bog‘lovchilar, yuklamalar, funksional-semantik xususiyatlar, leksik-semantik ma’no, grammatik funksiya, uslubiy xususiyatlar, o‘zbek adabiy tili, sintaktik bog‘lanish.

Abstract: This article provides a detailed analysis of the functional-semantic properties of auxiliary word groups in the Uzbek language. Auxiliary words (adjuncts, connectives, affixes), unlike independent word groups, do not have an independent lexical meaning, but perform the functions of connecting independent parts of a sentence, giving them additional grammatical and semantic nuances, and enriching the communicative and stylistic content of speech. The article discusses in detail the lexical-semantic properties of these words, their grammatical functions, syntactic role, stylistic use, and pragmatic significance in the text. Based on existing research in Uzbek linguistics, the pure, functional, and adjunctive types of auxiliary words, their interaction with independent words, historical development, and place in modern speech are considered. The results of the study include conclusions and suggestions that can be used in language teaching methodology, stylistics, and linguistic theory.

Keywords: auxiliary word groups, auxiliaries, connectives, loadings, functional-semantic features, lexical-semantic meaning, grammatical function, stylistic features, Uzbek literary language, syntactic connection.

Аннотация: В данной статье представлен подробный анализ функционально-семантических свойств вспомогательных словосочетаний в узбекском языке. Вспомогательные слова (дополнения, связки, аффиксы), в отличие от самостоятельных словосочетаний, не имеют самостоятельного лексического значения, а выполняют функции соединения независимых частей предложения, придавая им дополнительные грамматические и семантические нюансы и обогащая коммуникативное и стилистическое содержание речи. В статье подробно рассматриваются лексико-семантические свойства этих слов, их грамматические функции, синтаксическая роль, стилистическое использование и прагматическое значение в тексте. На основе существующих исследований в узбекской лингвистике рассматриваются чистые, функциональные и дополнения вспомогательных слов, их взаимодействие с самостоятельными словами, историческое развитие и место в современной речи. Результаты исследования включают выводы и предложения, которые могут быть использованы в методике преподавания языка, стилистике и лингвистической теории.

Ключевые слова: вспомогательные словосочетания, вспомогательные слова, союзы, нагрузки, функционально-семантические особенности, лексико-семантическое значение, грамматическая функция, стилистические особенности, узбекский литературный язык, синтаксическая связь.

Kirish

Tilshunoslikda so‘z turkumlari mustaqil va yordamchi guruhlarga bo‘linadi. Mustaqil so‘z turkumlari (ot, sifat, son, olmosh, fe’l, ravish) mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lib, so‘roqqa javob beradi va sintaktik vazifalarni mustaqil bajaradi. Yordamchi so‘z turkumlari esa mustaqil ma’noga ega bo‘lmasdan, mustaqil so‘zlarni bir-biriga bog‘lash, ularga qo‘shimcha ma’no yuklash va gapning umumiy mazmunini shakllantirishda yordam beradi. O‘zbek tilida yordamchi so‘zlar asosan ko‘makchi, bog‘lovchi va yuklamalardan iborat bo‘lib, ularning funksional-semantik xususiyatlari tilning grammatik tuzilishi va nutqning samaradorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Yordamchi so‘zlarning o‘rganilishi o‘zbek tilshunosligida an’anaviy mavzular qatoriga kiradi. A. G‘ulomov, Sh. Shoabdurahmonov, R. Sayfullayeva, H. Jamolxonov kabi olimlarning asarlarida bu so‘zlarning grammatik tabiati, semantik nuanslari va uslubiy imkoniyatlari chuqur tahlil qilingan. Zamonaviy tilshunoslikda yordamchi so‘zlar nafaqat morfologik-sintaktik jihatdan, balki pragmatik va diskursiv darajada ham o‘rganilmoqda. Ular matnda aloqadorlikni ta’minlaydi, fikrning aniqligini oshiradi va uslubiy rang-baranglik beradi. Ushbu maqolada yordamchi so‘zlarning funksional-semantik xususiyatlari batafsil ko‘rib chiqilib, ularning o‘zbek adabiy tilidagi o‘rni va qo‘llanilishiga e’tibor qaratiladi.

Asosiy qism

Yordamchi so‘z turkumlari o‘zbek tilida uch asosiy turga bo‘linadi: ko‘makchilar, bog‘lovchilar va yuklamalar. Ularning har biri o‘ziga xos funksional-semantik xususiyatlarga ega.

Ko‘makchilarning funksional-semantik xususiyatlari. Ko‘makchilar ot, olmosh, otlashgan so‘zlar yoki harakat nomlaridan keyin kelib, ularni hokim so‘zga bog‘laydi va turli munosabatlarni (maqsad, sabab, yo‘nalish, o‘xshashlik va h.k.) bildiradi. Ularning asosiy funksiyasi – sintaktik bog‘lanishni ta’minlash va semantik aniqlik berishdir. Ko‘makchilar sof va vazifadosh turlarga bo‘linadi.

Sof ko‘makchilar (uchun, bilan, sari, qadar, kabi, singari, orqali, sayin) faqat ko‘makchi vazifasida qo‘llaniladi va mustaqil leksik ma’noga ega emas. Masalan, “Men akam bilan sayohatga chiqdim” gapida “bilan” birgalik ma’nosini bildirib, sintaktik bog‘lanishni ta’minlaydi. Vazifadosh ko‘makchilar esa aslida boshqa turkumga mansub bo‘lib (ot, ravish), keyinchalik ko‘makchi vazifasiga o‘tgan (avval, keyin, ustida, ostida, bo‘ylab). Ular semantik jihatdan boyroq bo‘lib, vaqt, joy, tartib kabi ma’nolarni ifodalaydi. Masalan, “Darsdan keyin uchrashuv bo‘ladi” gapida “keyin” vaqt munosabatini bildiradi.

Ko‘makchilarning semantik turlari quyidagicha: maqsad (uchun), birgalik (bilan), yo‘nalish (sari, tomon), o‘xshashlik (kabi, singari, dek), chegara (qadar, gacha), vosita (orqali) va boshqalar. Ular kelishik qo‘shimchalari bilan yaqin turadi, ammo aniqlik va ifodalilik jihatidan ustunlikka ega. Masalan, “Onam uchun oldim” (aniq maqsad) va “Onamga oldim” (umumiy) farqlanadi. Bu xususiyat ko‘makchilarni nutqda samarali qo‘llash imkonini beradi.

Bog‘lovchilarning funksional-semantik xususiyatlari. Bog‘lovchilar uyushiq bo‘laklarni yoki qo‘shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bog‘laydi. Ularning asosiy funksiyasi – teng yoki ergashtiruvchi munosabatlarni ifodalash. Sof bog‘lovchilar (va, hamda, ammo, lekin, biroq, balki, yo, yoxud, agar, chunki) faqat bog‘lovchi vazifasida keladi. Vazifadosh bog‘lovchilar (ba’zan, goh, hali) va qo‘shimchasimon bog‘lovchilar (-u, -yu, -da, -ki) ham mavjud.

Semantik jihatdan bog‘lovchilar biriktiruv (va, hamda), zidlov (ammo, lekin), ayiruv (yo, yoxud), shart (agar), sabab (chunki, zeroki) va boshqa turlarga bo‘linadi. Masalan, “Men bordim, ammo u kelmadi” gapida “ammo” zidlov munosabatini bildirib, fikrning kontrastini kuchaytiradi. Bog‘lovchilar ko‘makchilardan farqli o‘laroq, kelishik qo‘shimchalarini olmaydi va ko‘proq mustaqil so‘zlar orasida bog‘lanish yaratadi. Ular nutqning mantiqiy oqimini ta’minlab, semantik bog‘liqlikni mustahkamlaydi.

Yuklamalarning funksional-semantik xususiyatlari. Yuklamalar so‘z yoki gapga qo‘shimcha ma’no (so‘roq, ta’kid, kuchaytirish, ayirish, o‘xshashlik) beradi. Ular sof (xuddi, faqat, axir, hatto), vazifadosh va qo‘shimchasimon (-mi, -chi, -ku, -gina) turlarga bo‘linadi. Yuklamalar nutqqa emotsional va pragmatik rang beradi.

Semantik turlari: so‘roq (-mi), ayirish-chegaralash (faqat, -gina), ta’kid (-ku, -da), kuchaytiruv (hatto, axir), o‘xshashlik (xuddi, naq), inkor (na). Masalan, “Faqat sen kelasanmi?” gapida “faqat” chegaralash, “-mi” so‘roq ma’nosini beradi. Yuklamalar matnda fikrni jonlantirib, tinglovchiga ta’sir kuchini oshiradi.

Yordamchi so‘zlarning funksional xususiyatlari ularning matndagi integratsiyasida namoyon bo‘ladi. Ular diskursiv aloqadorlikni ta’minlaydi, presuppozitsiyani bildiradi va uslubiy variantlarni yaratadi. Ilmiy uslubda aniqlik va mantiqiylik uchun, badiiy uslubda emotsional ta’sir uchun qo‘llaniladi.

Muhokama

Yordamchi so‘zlarning funksional-semantik xususiyatlarini tahlil qilganda, ularning mustaqil so‘zlar bilan o‘zaro ta’siri va ko‘chish jarayonlari muhim ahamiyatga ega. Masalan, mustaqil so‘zlar (ot, ravish) ko‘makchi yoki yuklamaga aylanishi mumkin (grammatikalizatsiya). Bu jarayon tilning rivojlanishini ko‘rsatadi va o‘zbek tilida faol kuzatiladi.

Semantik jihatdan yordamchi so‘zlar ko‘p ma’nolilik va sinonimiyaga ega. Masalan, “kabi” va “singari” o‘xshashlikni, “lekin” va “ammo” zidlovni ifodalaydi. Bu xususiyat nutqning ifodaliligini oshiradi, ammo noto‘g‘ri qo‘llanishda noaniqlikka olib kelishi mumkin. Uslubiy nuqtai nazardan, yordamchi so‘zlar rasmiy uslubda qisqa va aniq, so‘zlashuvda esa boy va emotsional bo‘ladi.

Zamonaviy o‘zbek tilida, ayniqsa, internet va ommaviy axborot vositalarida yordamchi so‘zlarning qo‘llanilishi kengaymoqda. Ular qisqartirilgan shakllarda (masalan, -la uchun “bilan”) va yangi pragmatik funksiyalarda paydo bo‘lmoqda. Bu tilning dinamikasini aks ettiradi. Biroq, maktab va oliy ta’limda yordamchi so‘zlarning funksional-semantik xususiyatlarini chuqur o‘rgatish yetarli emas, bu esa nutq madaniyatiga ta’sir qiladi.

Xulosa va takliflar

Yordamchi so‘z turkumlarining funksional-semantik xususiyatlari o‘zbek tilining grammatik va kommunikativ tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular sintaktik bog‘lanish, semantik aniqlik va uslubiy ifodalilikni ta’minlab, nutqning samaradorligini oshiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yordamchi so‘zlarning o‘rganilishi tilshunoslik nazariyasi va amaliyotida dolzarbdir.

Takliflar:

- O‘quv darsliklarida yordamchi so‘zlarning funksional-semantik tahliliga ko‘proq e’tibor qaratish;
- Kompyuter lingvistikasi va korpus tadqiqotlarida yordamchi so‘zlarning chastotasini o‘rganish;
- Til o‘qitishda interaktiv usullar (misollar, mashqlar) orqali ularning qo‘llanilishini mustahkamlash;
- Qiyosiy tadqiqotlar (o‘zbek va boshqa tillar) o‘tkazish orqali umumiy va xos xususiyatlarni aniqlash.

Bu choralar til madaniyatini yuksaltirishga va o‘zbek tilshunosligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G., Qurbonova M., Yunusova Z., Abduzalova M. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Fan va texnologiya, 2009. – 416 b. [So‘z turkumlari bo‘limi, 150-200 betlar oralig‘ida yordamchi so‘zlar haqida].

2. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 2005. [Yordamchi so‘zlar bo‘limi].
3. Xudoyberdiyeva N. O‘zbek tilida yordamchi so‘z turkumlari, ularning uslubiy xususiyatlari // Ilmiy jurnal. [Annotatsiya va asosiy qismdan foydalanilgan].
4. Palvonnazarova H.J. Yordamchi so‘zlarning o‘ziga xos xususiyatlari // Ilmiy maqola. [Sof va vazifadosh turlar haqida].
5. Shoabdurahmonov Sh. Yordamchi so‘zlar. Toshkent, [ko‘makchilar ta’rifi].
6. G‘ulomov A., Qodirov M. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Universitet, 2021.
7. To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyadova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
8. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Toshkent, 2006.
9. O‘zbekiston Respublikasi umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari. Toshkent: Sharq, 2019.
10. Pardayev A.B. va boshq. Yordamchi so‘z turkumlarining grammatik xususiyatlari haqidagi tadqiqotlar (turli jurnallardan).